

İlyas Çelebi ile Türkiye’de Kelâm Çalışmaları Üzerine

Muhterem hocam, sohbetimize çalışmalarınız bağlamında sizi, sizden dinleyerek başlamak istiyoruz. Bize kısaca hayat hikayenizi anlatır mısınız?

1951 yılında Erzurum ilinin Oltu ilçesine bağlı İnci köyünde doğdum. Köyümüz Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinin kesiştiği bir yerde bulunmaktadır. Kışları çok soğuk ve karlı geçtiği için sürekli batıya göç vermekteydi. Bu nedenle köyün nüfusu hep azdı. İlkokula gittiğim yıl sınıf mevcudumuz beş kişiydi. Okulumuzda öğrenci sayısı az olduğu için asker öğretmenler veya vekil öğretmenler atanırdı. Bizim dönemimizde de İstanbul’dan iki vekil öğretmen atanmıştı. Bu iki öğretmenin gayretli ve istekli olması bizim çok iyi yetişmemizi sağladı. İdealist genç öğretmenlerimin ilgi ve yönlendirmeleriyle devlet parasız yatılı okul imtihanlarını kazandım. Dönemin zor şartlarına rağmen Adana’ya giderek İmam- Hatip Okulunun öğrencisi oldum.

Lise ve üniversite dönemlerinizde İslâmî ilimler ve özelde kelâm ilminin durumu nasıldı?

Ben 1963 yılında İmam Hatip Okuluna başladım. Bu süreç genel olarak İslâmî ilimlerin çorak olduğu bir dönemdi. Alanda basılı kitap sayısı yok denecek kadar azdı. 1965’lerden sonra tercümeleler başladı. Örneğin Seyid Kutub’un *Yoldaki İşaretler* kitabı çevrilmişti. Bizler heyecanla bu tercümeleri okurduk. O dönemlerde tek referans İmam Hatiplerdi. Türkiye genelinde altı yedi adet İmam Hatip Okulu vardı. 1960 ihtilalini takip eden yıllar keskin olayların yaşandığı dönemdir. 1965 yılından sonra kontrollü bir rahatlama oldu. 1970 yılında Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsüne kayıt oldum. Bu dönemde yedi İslâm enstitüsü ve Ankara İlahiyat Fakültesi vardı. 1974 yılında Enstitüden mezun oldum. Bir süre Milli Eğitim

Bakanlığında çalıştıktan sonra, 1983 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm ve İslâm Felsefesi alanında mastura başladım. 1985 yılında yüksek lisans eğitimimi tamamladım ve aynı yıl doktora eğitimime başladım. 1991 yılında ise doktora eğitimimi tamamlamış oldum.

Yüksek lisans ve doktora sürecinizde tez konusu seçimini nasıl yaptınız? Jüriniz kimdi?

Bizim yüksek lisans eğitimini aldığımız dönemde tez danışmanlığı yapabilmek için doktor olma şartı vardı. Bu dönemde hocaların çoğu doktor olmadığı için yüksek lisansta tez danışmanı Salih Tuğ Hoca olmuştu. Ancak ben çalışmamı büyük oranda Bekir Topaloğlu Hoca ile gerçekleştirdim. Doktorada ise hem danışma hem çalışma hocam Bekir Topaloğlu idi. O zamanlarda doktora çalışmaları yoğun olmadığı için konu seçimleri ve diğer süreçler şimdikiye göre vasat ve acemiydi.

Sizi etkileyen hocalarınız?

Her hocanın insana verdiği bir şeyler vardır. Ancak akademik düzeyde beni birinci dereceden etkileyen kişi Bekir Topaloğlu Hoca olmuştur. Çünkü yüksek lisans sürecimden vefatına kadar hep onunla bir arada bulunduk, ilmî ve sosyal ortamları paylaştık, fakülte içi ve fakülte dışında birlikteliğimiz oldu.

Peki arkadaşlarınız?

Fakültede kelâm ana bilim dalında güzel arkadaşlıklar edindik. Ailelerimiz bir arada olsun diye aylık her birimizin evinde toplantılar yaptık. Yemek yedik, sohbet ettik, ana bilim dalının problemlerini görüştük. Dolayısıyla ana bilim dalı içerisinde güzel bir bağ oluştu. Fakülte dışında ise 1985 yılında başlayan ve günümüze kadar devam eden *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* çalışmaları esnasında çok güzel arkadaşlıklar oldu.

Öğrencileriniz?

Bugüne kadar danışmanlığımı yaptığım yüksek lisans ve doktora öğrencimin sayısı elli civarındadır. Genelde hepsi başarılı oldu ve bir yerlere geldiler. İsim vermem aralarında ayırım yaptığım anlamına gelmemeli, hepsinden memnunum. Örnek olması bakımından bazılarını zikredecek olursam şunları söyleyebilirim: Doç. Dr. Osman Demir, Doç. Dr. Mahmut Çınar, Doç. Dr. M. Fatih Şeker, Doç. Dr. Emine Ögük, Doç. Dr. Mehmet Bulğen, Dr. Hayrettin Nebi Güdekli doktoralarını benden yaptılar ve güzel yerlere geldiler. Onların başarıları ve güzel haberleri geldikçe mutlu oluyorum.

Kendinize örnek aldığınız veya unutamadığınız çalışmalar oldu mu?

Akademik bağlamda değerlendirirsek, bu alandaki çalışmalar her zaman gelişime açık çalışmalardır. Belli bir zaman sonra tekrar okuduğunuzda birçok eksik göze çarpıyor. Kalıcı olan yazılar entelektüel yazılardır. Onlar daha kalıcı oluyor.

Bu çerçevede bizim camiada birçok insan gibi beni de Mehmet Akif, Necip Fazıl Kısakürek, Cemil Meriç, Erol Güngör, Peyami Safa etkiledi. Tabii hocam Bekir Topaloğlu’nu unutmamamız gerekiyor.

Emekliliğiniz ve sonrası hocam?

Altmış dört yaşında bir cuma günü Marmara Üniversitesinden emekli oldum. Pazartesi günü İstanbul 29 Mayıs Üniversitesinde göreve başladım. Dolayısıyla emekli olarak sadece Cumartesi ve Pazar günümü geçirdim. Ancak Marmara ile irtibatımı bütünü ile kesmedim. Lisansüstü derslerime ve tez danışmanlığına devam ettim. İnsan akademik hayatında gençken yapabildiğini yapıyor, yapamadıklarını ise ilerde yaparım diyerek erteliyor. Ama elli yaşından sonra ilerinin kısaldığını anlıyor, ertelenen dosyaları bir bir açarak ele alma ihtiyacı duyuyor. Ben de ileride dönerim diyerek bir kenara koyduğum dosyaları açıp onları bir bir çalışmaya gayret ediyorum.

Genel olarak ilmî serüveninizi gözden geçirdiğiniz zamanlarda öz eleştiri yaptığınız oluyor mu?

İnsan, ilk ve orta öğreniminde bilinçli olarak yönlendirilmediğinde zamanını gereksiz olarak harçayabiliyor. Ben kendi hayatımda geriye baktığımda bunu hissediyorum. O yaşlarda çok güçlü hafızam vardı. Ancak o dönemde beni iyi yönlendiren kişiler olmadı. Hocalarımız daha çok ideolojik eserleri okumaya yönlendiriyorlardı. Şayet bilinçli bir yönlendirme olsaydı o zekâmla kolayca hafız olabilir, çok iyi düzeyde bir Batı dili ve Arapça öğrenebilirdim. Ancak böyle biri olmadı. O günler iyi değerlendirilseydi lisans döneminde dil yerine daha başka alanlara yönelebilirdim. İkinci bir eksik de İmam Hatip Okulu zamanımızda analitik düşünme ve okumaya teşvik edilmedik, bizleri bu şekilde düşünmeye sevk eden bir ortam yoktu. Eğitimde insanın anlama ve kavrama faaliyeti içinde olması önemli, ancak biz bundan mahrum kaldık. Akademik alanda da yazma faaliyetinin önündeki en önemli engel budur. Burada değerli arkadaşım Nebi Bozkurt’u rahmetle anmak isterim. O, hadis hocasıydı. Beraberce orta öğretime ders kitapları yazdık. Nebi Bozkurt Hoca mesleğinin gereği olarak yazdığı her şeye, her cümlesine referans arama alışkanlığı vardı. İlk ve Ortaokul seviyesinde ders kitapları hazırladığımız dönemde, yazacağı metinleri muhakkak bir yerlerden nakletmek istiyor, bunun için kütüphaneye gidiyor, yazacağı cümleye referans arıyordu. Akşama kadar uğraşıyor, çok kere o basitlikte metinler bulamıyor, bazen de buldukları işimize yaramıyordu. Nebi Hoca’ya; “Hocam bu metinleri kendin yaz, yani kendi cümlelerini kur. Bir yerden almayı bırak, kendi cümlelerini kur, doğru mu yanlış mı buna biz karar veririz” diyordum. Hocayı buna alıştırmak için uzun zaman uğraştım sonunda alıştı. Bizim genelde İlahiyat ve İmam-Hatip eğitim yöntemimizin şekli bu. Burada felsefe ve kelâm bu geleneği biraz kırmak istiyor, o zaman da başına birçok şeyler geliyor.

Türkiye'deki kelâm çalışmalarını genel olarak siz nasıl değerlendiriyorsunuz?

Türkiye'de diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi kelâm çalışmalarında da 1982 yılından sonra bir patlama yaşandı. Bunda en büyük sebep yeni YÖK sistemi ile birçok İlahiyat fakültesinin açılması, Sosyal Bilimler enstitülerinin faaliyete geçmesi ve buralarda yüksek lisans ve doktora tezlerinin hazırlanması, daha sonra bunların kitap haline getirilip raflarda yerlerini almasıdır. Gerçekten bu dönemde İslâmî ilimlerde anlattığım şekilde bir patlama meydana geldi, çok miktarda tez çalışması yapıldı. İSAM'ın hazırladığı İlahiyat tez kataloğuna bakarsanız, bunu görürsünüz. Ancak bir şeyin sayıca çokluğu, nitelikli de olduğu takdirde anlamlıdır. Eskiden İlahiyat çalışmaları hem kemiyet yönünden hem de keyfiyet bakımından azdı. Şimdi ise kemiyet olarak çoğaldı, fakat keyfiyet bakımından birçok problemleri var. Problemler nereden kaynaklanıyor? Birincisi, yetişme tarzından. Biz, İlahiyatta bir insan tipi yetiştiriyoruz. Bu tip daha sonra kelamcı, hadisçi, tefsirci oluyor. Yani sadece bir İslâmî ilimde uzman oluyor. Oysaki bizim klâsik geleneğimizdeki âlim tipi, bütün İslâmî ilimleri okumuş, bunun sonucunda İslâm dini hakkında genel fikirlere sahipti. Şimdi günümüz alimlerine, mesela kelamcıya namazı soruyorsun ben fıkıhçı değilim diyor. Fıkıhçıya Amentü'yü soruyorsunuz ben kelamcı değilim diyor. İhtisaslaşma dediğimiz şey, ulum-i diniyeyi parçaladı. Adam kelâm alanında öyle şeyler söylüyor ki, onları fıkıh alanında, tefsir alanında kabul etmek mümkün değil. Bunun tam tersi de oluyor. İlk olarak böyle bir sorundan bahsedebilirim. İkinci olarak da kelâm, fıkıh, bir ölçüde tefsir de bunun içine giriyor, bu konularda söz söyleyebilmek için hayatın birçok alanından bilgi sahibi olmak gerekiyor. Mesela Kur'an'da kevnî ayetler var. Astronomi hakkında bilgi sahibi olmayan bir müfessirin söz konusu ayetler hakkında doğru şeyler söyleyebilme imkânı yoktur. Bu konularda güncel bilgilere sahip değilseniz eskilerin söylediklerini nakleder durursunuz. Günümüzde olan budur. Öte yandan temsil ettiğimiz ulûm-i diniyye böyle olduğu gibi, ulûm-i diniyye hakkında bizim ilimlerimizin her birinin geçmişe doğru uzanan kökleri bulunmaktadır. Bugünkü ulum-i diniyyemiz o kökler üzerine filizlenmektedir. Adam, ömrü hayatında İzmirli İsmail Hakkı'dan öteye geçen hiçbir şey okumamışsa, bu anlayışın inşa ettiği kelâm, Karadenizlinin kayanın üzerine ahşaptan ev yapmasına benzer. Şiddetli bir rüzgâr geldiğinde onu alıp götürür. İslâmî ilimlerde geriye doğru bu ilmin köklerine vakıf olmayanların durumu da buna benziyor. Bu nedenle ben lisanstaki kelâm öğretimimizi Karadenizlinin kaya üzerine ev yapmasına benzetiyorum. Biz oturup İmam Mâtürîdî'den, Eş'arî'den Râzî'den, Teftazânî'den okumalar yapmadan güncel konuları ele alan kitaplarla başlarsak Kelâm ilminin geçmişle bağını kurma şansımız yok. Kelâmçıların kahir ekseriyetleri böyledir. Bence iyi bir kelâmıcının iki kanadı olmalıdır. Kanadın birisi geçmişteki geleneksel bilgilerimiz, ikincisi ise günümüze dair bilgilerimizdir. Bu iki kanat olursa ve kelâm tarihinde bir devamlılık tesis edilirse ancak o zaman iyi kelamcılar çıkarma imkânı olur.

Peki kelâm alanında yoğunlaşılın çalışmalarını nasıl buluyorsunuz? Eksiklikleri neler? Hangi alanlarla ilgilenmek gerekir?

Yoğunlaşma meselesine tarihlere göre bakmak lazım. 1985’ten 2000 yılına kadar bir modernizm rüzgârından bahsedebiliriz. Bu dönemin başrollerinde Ankara’dan bazı hocalar vardı. Yine bu dönemde referanslar yoğun olarak Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan müsteşrik veya teologlarıydı. Bu dönemde modern Batı dünyasının bütün teolojik sorunları Türkiye’ye ithal edilmeye çalışıldı. Tabii bunun sonu da bizi Batıdaki gibi bir protestanlaşmaya götürdü. Nitekim Batıdaki modernleşmenin din ayağının birisi sekülerleşme, birisi de protestanlaşmadır. Günümüzdeki Kur’an Müslümanlığı iddialarının, sünnet, mezhep ve gelenek karşıtlığının arka planında bu gayretler yer almaktadır. İki binli yıllardan sonra rüzgârın yönü değişti. Modernizmin özellikle de İlahiyat alanında içi boş olduğu anlaşıldı. Bu defa modernizm yerine iki farklı şey ikame edildi. Birincisi Kur’ancılık, mealcilik. Aslında bu tutum, baktığımız zaman protestanlaşmanın ürünü olan bir şeydir. Elbette Kur’an-ı Kerim her yönüyle bizim temel kaynağımızdır. Ancak onu tarihî tecrübe ve bağlarından koparırsanız o zaman Kur’an konuşmuş olmaz, siz onu konuşurmuş olursunuz, birincisi bu. İkincisi bu dönemde aşırı bir mezhep ve Ehl-i sünnet Müslümanlığı eğilimi görüyoruz. Bunlar tarihte yaşanmış bazı tecrübeleri dondurarak tekrar tekrar yeniden yaşamak ve yaşatmak istiyorlar. Bunun en ilımlısı Ehl-i Sünnetçilik, en radikal ise işte Deaş, Yeni Selefilik gibi akımlar. Ehl-i Sünnet mezheplere dayanır. Halbuki Yeni Selefilik, sünnet ehlini kaldırarak “sünnetçilik” yapmaktadır. Bu hareket Suudi Arabistan’ın Vehhabilik tarzına yakın bir şey. Yani mezhebi kaldırarak ve doğrudan hadisi okuyarak onunla amel etmek, ileri düzeyde Selefliğe dönüşüyor. Şimdi burada birbirinden farklı iki kutup olduğunu görüyoruz. Halbuki bu ikisini bir arada kullanan ve toplumun maslahatını asla göz ardı etmeyen bir model geliştirmek gerekiyor. Mezhepler bunu yapıyorlar ve orta yolu oluşturmuş oluyorlar. Günümüzde bunun anlamı ve önemi anlatılabilir. Bunu anlattığımızda “mezhepçinin tekisin” damgası vuruluyor. Halbuki din, yorum üzerinden yaşanır. Biz bu yorumu, müctehid alimlerin yapmasını, müctehid olmayanların ise onlara tabii olması gerektiğini söylüyoruz. Bu yöntem yoksa dini nasıl yaşayacağız? Hadislerde veya Kur’an-ı Kerim’de eğer yorum yapmazsanız, birbirine zıt gibi görünen birçok ifade ile karşılaşsınız. Tevil yoluyla çelişkili görünen ifadeleri uzlaştırabiliyoruz.

Hocam peki bu kelâm çalışmalarının diğer ülkelerle ilişkileri hakkında ne düşünüyorsunuz?

Günümüzde İslâm dünyasındaki kelâm çalışmalarını Arap ülkeleri, Uzakdoğu (Pakistan, Hindistan, Malezya), İran ve Osmanlı coğrafyası olarak değerlendirebiliriz. Osmanlı coğrafyasında kelâm ilmi ile tasavvufun sentezi yapılarak mümkün mertebeler bunların birbirleriyle uzlaştığı, uzlaşıdan da öte üst bir düşünce tarzının ortaya çıktığı bir yapı var. Mesela Dâvûd-i Kayserî Maverünnehir’den gelmiş Bursa’ya yerleşmiş sonra Mısır’a gitmiş orada tahsil görmüş ve İznik’te müderrislik yapmıştır. Özetle

Doğu ile Batıyı mezcetmiş bir kişilik. Molla Fenarî, Hızır Bey, Hayalî gibi birçok ismi sayabiliriz. Zaman zaman ayrışmalar da olmamış değil, bu durumlarda padişahlar devreye girip kötü gidişin önünü kesiyorlardı. XVII. yüzyılda yaşanan Sivasiler-Kadızedeler çatışması böyle bir şeydi.

Günümüzde Arap coğrafyasına baktığımızda bu coğrafyalarda resmî eğitimde kelâm ilmine yer verilmediğini görüyoruz. Oralarda okutulan şey sadece akâid. Mısır'da Kısmü'l-felsefe bölümü var. Ne okutuyorlar diye baktığımızda, Kısm'ül-felsefede okutulan kitapların hepsi kelâm kitaplarıdır. Yani Mısır'da kelâm felsefe olarak kabul ediliyor. Bu derste alınan eğitime ise kelâm demiyorlar da felsefe diyorlar. Son yirmi yıllık süre içerisinde özellikle Kuzey Afrika'da kelâm faaliyetleri sürse de Körfez ülkelerinde, Suriye'de, Suud'da hala kelâm hoş görülüyor. İran geleneğine baktığımızda kelâmın çok güçlü olduğunu görüyoruz. Ancak bu kelâmın, bizim okuttuğumuz kelâm ilmiyle alakası yoktur. Çünkü tamamen İmamet'in ve Mehdi-yi Muntazar'ın gelişini hızlandırma adına yapılan çalışmalardır. Uzakdoğu'ya baktığımızda onlarda Hanefi/Mâturîdî çizgi bulunmaktadır. Aslında 1850 yıllarından sonra Yeni İlm-i Kelâm faaliyetleri ilk olarak bu bölgede ortaya çıkmıştır. Seyyid Ahmed Han, Şibli Numanî gibi isimler bu bölgeden çıkmıştır. Ancak şimdilerde orada da klasik medreseler güç kazanmış bulunuyor. Hal böyle olunca onlar 1850 yıllarından günümüze kadar gelen süreçte, gelişmelerden uzak kaldılar. Şu anda o bölgede Afganistan Taliban'ın kontrolünde, Pakistan'daki durum da Afganistan'dan farklı değil. Pakistan'da bu konularda adımlar atacak zevat yaşatılmadı. Mesela Fazlur Rahman Pakistan'dan kaçarak Amerika'ya yerleşmek zorunda kaldı. Sonuç olarak, günümüzde kelâm faaliyetlerinin merkezinin Türkiye olduğunu söyleyebiliriz.

Kelâmın diğer İslâmî ilimler ve sosyal bilimler arasında konumu nedir? Sizce nasıl olmalıdır?

Bu, güzel bir soru. Çok duyduğumuz bir söz var, "kelâm küllî yani tümel bir ilimdir." Bu konuda Dr. Hayrettin Nebi'nin doktora tezi bulunmaktadır. Hicri ikinci yüz yıldan sonra, İslâmî ilimler ortaya çıktığı zaman kendi aralarında bir iş bölümü yapıldığını görüyoruz. Bugün buna biz ilimler hiyerarşisi diyoruz. Eskiden buna ilimler sayımı veya tasnifi diyorlardı. Teşekkül dönemine baktığınız zaman şöyle bir manzara görürsünüz; İslâm dininin akâid esaslarının savunma ve açıklamasıyla Kelâm ilmi, dünyevî hayatın İslâm'a göre düzenlenmesiyle Fıkıh ilmi, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasıyla Tefsir ilmi, Peygamberimiz'in sözlerinin tespit ve anlaşılmasıyla Hâdis ilmi, Peygamberimiz'in hayatıyla, yaşantısıyla, ahlâkıyla -eskiden siyer ve ahlak diyorduk, şimdi tasavvuf hâkim oldu- tasavvuf ilmi ilgilenmektedir. Baktığımız zaman böyle bir tablo var. Bu düzeni şöyle tasavvur edelim. Bunları iç içe girmiş matruşka bebekleri gibi düşünün, birini öyle bir konuma koyacağız ki en geniş halka olacak, hiç kimse onun dışına çıkmayacak. Sonra diğerleri iç içe, iç içe. Sizce en geniş halka hangisi olmalıdır?

Kelâm mı hocam?

Evet, dolayısıyla akâid. Çünkü hiç kimsenin akâidin dışına çıkma hakkı yok. Yani tefsir yapsanız da ayetleri akâide uygun anlayacaksınız, hadiste de akâide uygun rivayete titizlik göstereceksiniz, fıkhıta da fetvanızı akâide uygun vereceksiniz. Onun için en geniş halka kelâm, sonra fıkıh geliyor. Fıkıh şer'î hükme göre amelî hükmü ortaya koyan bir ilimdir. Üçüncü halka da ahlâk ve tasavvuf gelir. Çünkü siz fıkhıta uygun yaşadıkten sonra bir derinlik oluşturursanız makul ve müteşerri bir tasavvuf anlayışınız oluşmuş olur. Namazı bırakıp zikir çekmenin bir faydası olur mu? Önce farz ibadetleri yerine getirirsen, nafîle ibadetlerin anlamı olur. Kur'an, tefsir ve hadis ise dinî ilimlerin tümü için lazım olan temel malzemeyi hazırlar. Böyle bir yapıda en geniş halka olmasından dolayı kelâm ilmi, İslâmî ilimler içinden bir bütünü temsil eden küllî bir ilimdir. Felsefe ile kıyaslırsak felsefede metafizik küllî bir ilimdir, diğeri felsefe branşları metafiziğin alt cüzlerini temsil eder. Bu nedenle bizim alternatifimiz felsefede metafiziktir.

Hocam Osmanlı kelâmı dediğimizde ne anlamalıyız?

Osmanlı kelâmı tabiriyle hem bir coğrafyayı hem de bir tarih dilimini anlamamız gerekiyor. Tarih dilimi olarak düşünürsek; Osmanlı dönemi kuruluşu (XIV. yüzyıl) ile başlayan ve iki binli yıllara kadar gelen bir dönemdir. Coğrafya olarak ise batıda Balkanlardan, doğuda Kafkaslara, güneyde Yemen'den kuzeyde Kırım'a kadar olan geniş bir bölgedir. Bu dönemde ve bu coğrafyada Türkçe, Arapça, Farsça olarak kelâm ilmiyle ilgili telif, şerh, haşîye ve talik türü yapılan çalışmaların tümü Osmanlı kelâmının içine girer. Peki Osmanlı kelâmının temel formatı neydi? Osmanlı kelâmının temel formatında ilk dikkat çeken nokta etkilendiği kaynaklardır. Bunlardan birincisi Maveraünnehir bölgesidir. Bildiğimiz gibi Osmanlı'nın selefini oluşturan Selçuklular oradan geldiler. Anadolu'nun fethini sağlayan alpler ve erenler dediğimiz insanlar oradan geldiler. Dolayısıyla düşünce tarzımızın bir ayağını Orta Asya oluşturuyor. Oradan bize gelen kelâmıla ilgili görüşler Mâturîdîlik, Hanefîlik içinde eritilmiştir. Bir de oradan gelen tasavvufıla ilgili görüşler var. O da Yesevîlik ve Nakşibendîliktir. Osmanlı düşüncesinde ikinci olarak Arap coğrafyası, özellikle Şam ve Kahire çevresinden oluşmaktadır. Osmanlı alimlerinin, müderrislerinin büyük bir kısmı bu bölgelerde bir müddet tahsil görmüşlerdir. Mesela ilk alimlerden Molla Fenârî, Semerkand'dan Anadolu'ya geliyor ve Mısır'a gidip orada eğitim görüyor. Bu havzada Suriye'yi dışarıda bıraktığımız zaman, bölgede tasavvuf yoktur. İtikâdî mezhep olarak Eş'arîlik ve Hanbelîlik var. Kuzey Afrika'da ise Mâlikîlik var. Buradan gelen bir akımda yine Osmanlı düşüncesini etkilemiştir. Bağdat'tan da felsefe ve Bâtınîlik geliyor (Haşhaşiler). Üçüncü kaynağımız Felsefe ve Tasavvuf. Bunlar ağırlıklı olarak Endülüs'ten gelen bir akım. Özellikle Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tesiri gözüküyor. İbn Hazm ve İbn Rüşd bu bölgenin önemli temsilcileridir. Bahsettiğimiz bu akımlar Osmanlı'da tekkeler ve medreseler

üzerinden yayılmış ve benimsenmiştir. Böylece Osmanlı düşüncesi, İslâm coğrafyasında mevcut olan bütün fikirlerin birleştiği bir nokta haline gelmiştir.

Peki, Osmanlı Dönemi klasik kelâm çalışmalarına nasıl katkılar sağlamıştır?

Osmanlı kelâmı, kelâm ile felsefenin mezcedildiği, memzuc eserler üzerinden kelâmın medreselerde okutulduğu bir dönemdir. Seyyid Şerîf Cürçânî, Taftazânî gibi döneme damgasını vurmuş kişilerin eserleri salt kelâm kitabı değildir. Bu eserler en az kelâm kadar, felsefenin de olduğu eserler. Onlar burada okutuluyorlar. Mesela *Şerhu'l-Mevâkıf* Osmanlı coğrafyasının dışında bir yerde okutulmamıştır. Dolayısıyla müteahhirün dönemi kelâmının en güçlü damarı Osmanlı'da mevcuttur. İkincisi söylenenlerin aksine Osmanlı'da şerh ve haşiyeden ayrı olarak telif tarzında da eser inşa eden alimler var. Hızır Bey, Beyâzîzâde Ahmed Efendi, İbn Kemal Paşa, Taşköprüzade gibi. Yani bunlar sadece şerh yapmıyorlar, geleceğe telif eserlerde kazandırıyorlardı. Sadece şerh Osmanlı'da daha ağır basıyor. Çünkü artık klasikleşmiş ana metinler var. O metinleri daha zenginleştirerek daha doğru anlamak hedefleniyor. Aslında telif, şerh ve haşiyeye göre daha kolay bir çalışmadır. Niye dersiniz, mesela size bir kitap versem, eleştirmenizi istesem o kitabı eleştirebilmek için, o kitabı yazan kişinin bilmediği şeyleri de bilmeniz gerekir. Ama size desem ki şu konuda bir şey yazın, harcıalem yazarsınız. İyi ya da kötü olur, ama yazarsınız. Bu yüzden şerh ve haşiyeciliği küçük görmemek gerekiyor. Tabi şerh ve haşiyenin zayıf noktaları da var. Mesela donmuş bir toplumda şerh ve haşiyeye o toplumu değiştirmeye yönelik bir gayret değil, bir nevi o statik yapıyı sürdürmeye hizmet eder. Bizde şerh ve haşiyeciliğe itiraz on yedinci yüz yıl sonrasında. Çünkü on yedinci yüz yıl sonrasında Batıdaki hareketliliğe bizim medreselerin de tepki vermesi gerekiyor. Kendini yenilemesi gerekiyor ama sistemi değiştirmiyorlar. Böyle bir problemimiz var. Osmanlı kelâmının bir diğer özelliği, onun Eş'arilikle Mâtürîdîliğin sentezini yapan bir eğitim sistemine dayanıyor olmasıdır. Zaman zaman Nasîruddin Tûsî'nin kitaplarının da okutulduğunu düşünürseniz Şia'nın da araya karıştığını görürsünüz. Bu nedenle Osmanlı kelâmı çoğulcu bir yapıyı temsil ediyor. Ayırıştırıyor, ittifak yönlerini bulmaya çalışıyor. Bu tarz bir kelâm anlayışını İslâm coğrafyalarının diğer bölgelerinde göremiyoruz. Diğer coğrafyalarla kıyaslama yaptığımızda, bizimki daha eklektik bir yapıyı ifade ediyor.

Haşiyeye ve telif eserlerden bahsetmişken, özgün eser türleri ve temaları nelerdi bu dönemde?

Özgün tefsirler var mesela, Ebusuûd Efendi'nin tefsiri gibi. Özgün kelâm kitapları da var. Örnek olarak, Hızır Bey'in *Kasîde-i Nuniyye*'si, Beyâzîzâde'nin neşrini benim yaptığım kitabı *el-Usulü'l-münifeli'l-İmam Ebî Hanîfe*, Kemal Paşazade'nin birçok kitabı var, Kâtib Çelebi ve Taşköprüzâde'nin risaleleri var. Bunların hepsi özgün eserlerdir.

Osmanlı’da hangi dönemlendirmeler yapılabilir?

Çeşitli yayınlarımda, Osmanlı’da ilmî faaliyetler konusunda şöyle bir tasnif yapmıştım. Birincisi, kuruluş dönemi Kelâm faaliyetleri; İznik medreselerinden başlayıp Fatih medreselerinin kuruluşuna kadarki dönem, kuruluş dönemi sürecinden oluşur. İkincisi olgunluk dönemi; bu dönem XVI. ve XVII. yüzyılı kapsar. Fatih dönemi medreselerin en parlak dönemidir. Bu dönemde birçok medrese kurulmuş, Ayasofya ve Fatih medreseleri bunların başında gelmektedir. Fatih döneminde, Hızır Bey, Molla Hüsrev, Hayali, Hocazade, Hatibzade gibi kelimciler yetişmiştir. Kanunî dönemi de böyle parlak bir dönemdir. Bu dönemin aşağı yukarı on yedinci yüz yıla kadar sürdüğünü söyleyebiliriz. Sonrasında medreselerde duraklama dönemi başlamıştır. XVII. ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar olan dönem, Tanzimat’a kadar medreselerin duraklama dönemidir. Son olarak, kelâm ilminde yenileşme dönemi zikredilebilir. Bu dönem Tanzimat’tan başlayıp medreselerin kapanma yılı olan 1924 yılına kadar devam etmiştir. Aralarda atılımlar oluyorsa da çare bulunamıyor.

Hocam kelâmın alt alanlarından bahsedilebilir mi?

Kelâmın alt alanları var. Mesela kelâm anabilim dalında; Akaid, Sistemantik Kelâm, Kelâm Tarihi, Yeni İlm-i Kelâm, Modern Kelâm, bir de Mezhepler Tarihi. Bunlar kelâm ilminin alt alanlarını oluşturuyor.

Peki mutlaka bilinmesi, çalışılması gereken kişi ve eserler nelerdir?

Mutlaka bilinmesi ayrı bir şey, çalışılması ayrı bir şey. Hiçbir kelâmcı İmam Mâtürîdî’yi bilmemezlik edemez. Ama herkes İmam Mâtürîdî’yi çalışacak değil. Bir kısmı çalışılmış kitaplarını okur, bir kısmı onu çalışır. Çalışmada asıl olan, akademik kriterleri çalışmanıza uygulayabilmektir. Kimsenin farkına varamadığı bir şahıs bulunup, çalışılırsa bu güzel bir şey. Ama öyle bir konuyu bulup titiz bir akademik çalışma yapamazsan onu da harcamış olursun. Genelde kelâm çalışmalarını kavram, şahıs, kurum, literatür, problem çalışmaları şeklinde sıralayabiliriz. Günümüzde bu konuların her birinde ilgi çeken konular bulunmaktadır. Ben size kendi öğrencilerimden örnek vereyim. Osman Demir Hocaya “sebeplilik” konusunu, Mehmet Bulgen Hocaya “Kelâm Kozmoloji İlişkisi”ni verdik. Şimdi bu tarz konulara biraz muhalefet oluyor. Israrla, kararlılıkla çalışınca ortaya güzel şeyler çıkıyor. Örneğin Mehmet Bulgen’in tezi Diyanet Vakfından bir ödül aldı. Amerika’da bir kelâm platformu onu İngilizceye çevirdi. Topluluklar konuyla ilgili tebliğ istemeye başladılar. Demek ki bu alanda ihtiyaç varmış. Hakikaten bizim alanda din bilim ilişkisi hakkında söylenenler hep ikinci el laflar. İşin içine dahil olan, çalışan yok. Mehmet Hoca böyle bir konu yerine Fahreddin er-Râzî çalışsaydı bu kadar meşhur olmazdı. Çünkü bu konu da çok fazla çalışma var. Buradaki ölçü şu, çalıştığımız konu toplumdaki beklentileri ve bir problemi karşılıyorsa o karşılıksız kalmıyor ama bugünkü insanın ihtiyaçlarına dokunmuyorsa insanlar ilgi göstermiyorlar.

Hocam son olarak şu an da kelâm çalışmalarında neredeyiz? Gelecekte ne tür çalışmalara ağırlık verilmelidir?

Kelâm çalışmalarında artık niceliksel safhayı geçtik. Şimdi nitelikli çalışmalar ortaya koymak durumundayız. Hacimli tezler yerine daha mütevazı çalışmalar yapılmalı ama bunların da her satırı altı çizilecek cümlelerden oluşmalı. Bunun için artık daha kaliteli ilim talibi insanlar yetişmeli. Benim kanaatim; bir kişi fakültede kelâm asistanı olmak istiyorsa Doğudan ve Batıdan en az bir dil bilmesi gerekmektedir. Bununla da yetmez, üçüncü olarak klasik dillerden, İbranice olabilir, Grekçe, Latince, Süryanice olabilir, birini bilmesi gerekiyor. Çünkü klasik diller bilgi inşa etmek için önemlidir. Bugün Batılılar bilgiyi inşa ediyor, biz onların inşa ettiği bilgiyi pazarlıyoruz. Artık yerli düşünceyi üretmeliyiz. Böylece yerli ilim yapmış oluruz. Kalite, nitelik böyle olur. Bizden geçti ama inşaallah bizim öğrencilerimiz kendi öğrencilerine bunu aşılacaklar. İlimde merhamet olmaz. Eskiler “ilmin başı acı, sonu tatlıdır” derlerdi.

İnşaallah... Hocam sorularımız bitti. Gerçekten çok istifadeli bir sohbet oldu. Değerli katkılarınızdan dolayı teşekkür ederiz.

Ben de sizlere teşekkür ederim.

Mülakat ve düzenleme

Esra İlim, Ahmet Koçak, Melih Altınhan, Osman Demir